

"Voimistelua, leikkiä, urheilua" Naisliikunnan ohjelmanraken- nusta 1910-luvulla

Suomalaisen naisvoimisteluliikkeen liikuntakasvatus kehittyi 1910-luvulla monimuotoiseksi toiminnaksi, jolle vedettiin raja-aitoja yhtäällä suorituskeskeiseen kilpaurheiluun, toisaalla voimailu- ja kamppailu-urheiluihin. Mitä rajojen piiriin jäi, oli kuitenkin muuta kuin nykysilmin nähty "naisellinen naisvoimistelu". Tuolloiseen naisvoimisteluun olennaisesti kuuluneet teline-
liikkeet, joissa oli mukana kiipeämistä, riipuntaliikkeitä, vaativia tasapainoliikkeitä korkealla puomilla sekä hyppyjä, kysyivät erinomaista ruumiinvoimaa. Samoin päiväselään tehdyt kymmenien kilometrien kävelymatkat.

Naisvoimistelu sisälsi tuolloin vapaaliikkeet ja telineharjoitukset tasaveroisin. Voimistelun lingiläinen perusta (monipuolisuus, harmonia, terveys, joukkoliikunta yksilösuoritusten sijaan, suoritus- ja kilpailukielteisyys) oli ohjenuorana kaikelle naisten liikuntatoiminnalle. Se säänteli myös naisvoimisteluliikkeen piirissä harjoitettua urheilutoimintaa, joka käynnistyi vuosien 1908–1909 liepeillä.

1910-luvulla Suomen Naisten Voimisteluliiton (perustettu 1896) harjoitukset alkoivat muodostua ohjelmalliseksi kokonaisuudeksi käsitekolmikon "voimistelu, leikki, urheilu" pohjalta. Mitä tämä kokonaisuus osineen naisten kohdalla piti sisällään, oli liitossa keskustelun ja kiistelyn aihe, etenkin "urheilun" ja "leikkien" kohdalla. Tuolloin nopeasti yleistynyt leikin käsite, Suomessa pääosin vain naisten monisisältöisesti käyttämänä, on jäänyt jälkipolville tuntemattomaksi ja tutkimuksessa sivuutettu.¹

Tässä artikkelissa hahmottelen "voimistelu, leikki, urheilu"-ohjelman muotoutumista, taustoja ja vaikutteita. Erityisesti selvittän leikki-termin mukaantuloa ja merkitystä. Tässä en puutu teoreettiseen leikki-keskusteluun, vaan tavoitteeni on selvittää leikkeen liittämistä naisten strategiaan heidän vallatessaan nurkkaa miesten hallitsemalla ruumiinharjoitusten kentällä. Tämä merkitsee samalla naisten liikuntavaihtoehtojen hakemista. Keskeisessä osassa tarkastelussani on ohjelmaa määrätietoisimmin kehittäneen Helsingin Naisvoimistelijat-seuran toiminta. Tämä vuonna 1905 perustettu yhdistys oli juuri vuosina 1908–1909 käynnistyneine "leikkiharjoituksineen", hiihtoretkeineen ja kesäurheiluharjoituksineen maan naisurheilun todellinen edelläkävijä.²

Leikit ruotsalaisessa voimistelussa

Koska suomalainen naisvoimistelu oli perustaltaan ruotsalaista voimistelua, luon lyhyen katsauksen leikin (ja urheilun) paikasta ruotsalaisilla juurilla, lingiläisessä voimistelussa, ja sikäläisistä leikkiliikkeen sovellutuksista.

Jan Lindrothin mukaan ruotsalaisen voimistelun periaatteiden mukaan "leikkeihin" sisältyi laaja kirjo erilaisia ruumiinharjoituksia lasten leikistä kilpaurheiluun. Osin leikkiä voitiin käyttää urheilun synonyyminä. Leikissä kuitenkin suorituskeskeisyyden, kansainvälistymisen tai sääntelyn paino oli pienempi kuin urheilussa. Leikki oli "prosessiluonteista, kansallista ja spontaania".³ Ruotsalaisissa voimistelupiireissä leikin ja urheilun alue oli kiistakapulana 1880-luvulta lähtien, ortodoksilingiläisten vastustaessa niiden ottamista voimistelun rinnalle.⁴ Itsenäinen, maan lingiläisistä auktoriteeteista riippumaton leikkitoiminta rakentui Lindrothin mukaan 1890-luvulla ns. "länsiruotsalaisena leikkiliikkeenä" maan urheilukeskuksen, Göteborgin liepeillä. Sen keskiössä olivat kuuluisa Nääsin opisto leikinjohtajakursseineen, vuonna 1895 perustettu Sällskapet för friluftsläkar i Göteborg sekä sikäläiset kansa- ja oppikoulut ja niiden järjestämät "ulkoilemaleikit". Lindrothin mukaan voidaan puhua peräti uudesta ruumiinkulttuurin suuntauksesta, jota johdettiin Göteborgin pedagogipiireistä ja joka sai vaikutteita myös ulkomailta.⁵

Nääsin opisto oli alunperin tunnettu kansainvälistä mainetta saaneesta käsityökasvatuksestaan, "pedagogisesta veiston ope-

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

tuksestaan". Opistossa alettiin 1890-luvun puolivälissä järjestää erilaisten leikkien sekä leikki-ideologian opetuskursseja. Nääsistä tuli leikinjohtajakoulutuksen edelläkävijä ja kansallinen keskus.⁶ Siellä kouluttautuivat myös monet suomalaiset naisvoimistelunopettajat, mm. SNVL:n puheenjohtaja Elin Kallio vuonna 1903 ja Helsingin Naisvoimistelijoiden perustaja ja puheenjohtaja Anni Collan vuonna 1904.⁷

Göteborgin ulkoilmaleikkien seura oli ainoa laatuaan Ruotsissa. Yli 40 vuotta toiminut yhdistys oli läheisessä yhteistyössä kotikaupunkinsa kunnallisviranomaisten kanssa. Kunnallisen avun ja kunnan luomien suuntaviivojen mukaan seura ylläpiti leikkipaikkoja ja vastasi niiden toiminnasta, joka suunnattiin koululapsille ja työläisväestölle. Leikkipaikoilla järjestettiin erilaisia ruumiinharjoituksia, jopa kilpailuja. Ennen kaikkea keskitettiin pallopeleihin. Samalla pedagoginen ammattiväki ja kunnan viranomaiset saattoivat kontrolloida nuorten vapaa-aikaa ja koulujen opettajat saivat leikinjohtajina harjoitusta monipuolisesta fyysisestä kasvatuksesta.⁸

Leikkiliikkeen johtajat, ennen kaikkea opettaja John. W. Åkermark, pitivät liikkeen lähtökohtana ruotsalaisen voimistelun periaatteita. Kilpaurheilua ("den föreningsbaserade tävlingssidrotten") Åkermark vastusti. Mitä "leikki" oli, määriteltiin epäsuorasti. Se oli "muuta kuin urheilua", joka koski vain harvoja, jolta puuttui kansanomaisen (folklig) perusta ja joka oli yksipuolista ruumiinharjoitusta. Urheilussa fyysisestä harjoituksesta tuli itsetarkoitus, ja siksi nuorisoa piti siltä suojella. Åkermark lanseerasi kehrittelemänsä ruumiinharjoitusmuodon käsitteeksi "friluftslékar". Se oli itsenäinen kokonaisuus "toisaalta arvokkaan, mutta luutuneen voimistelun" ja toisaalta vahingollisen urheilun välillä.⁹

Pedagogisesti leikki edisti persoonallisuuden kehitystä, johti omatoimisuuteen ja yksilöllistymiseen (vastapainona voimistelun komentokollektiivisuudelle). Se kasvatti myös velvollisuudentunnetta, rohkeutta ja oikeudenmukaisuutta. Leikin maailma antoi aidon kuvan vapaasta mutta lakien säätelemästä yhteiskunnasta. Se oli elämän esikoulua. Fysiologisesti leikki oli luontainen seuraus nuorison liikuntavietistä. Leikissä liikunta oli monipuolista. Se oli erityisen edullista sydämelle ja keuhkoille, etenkin kun liikuttiin ulkoilmassa. Leikin perusliike oli juoksu.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

Lisäksi leikki houkutti esiin ilon, jolla oli psyykkisesti myönteinen vaikutus. Leikit pitivät nuorison pois kapakoista. Leikki oli myös omiaan jalostamaan huvikulttuuria, joten siitä voitiin tehdä kansanjuhlien perusta, arvokas vaihtoehto seuravoimistelua ja urheilutilaisuuksille.¹⁰

Länsiruotsalaisen leikkiliikkeen ideologia ja sovellutukset toteutuivat 1910-luvulla varsin pilkulleen suomalaisten naisten työssä, joskin samanhenkisiä esikuvia haettiin myös suoraan leikkiliikkeen kotimaana pidetystä Saksasta, samoin Englannista sekä sittemmin myös Yhdysvalloista.

Leikkiliike esiin Suomessa

Leikit tuotiin suomalaisen naisvoimisteluliikkeen piiriin SNVL:n vuoden 1899 liittouhlilla. Siellä pidetyssä liittoneuvoston kokouksessa Ida Nyström puhui aiheesta "Voiko mitään tehdä vapaitten leikkien (fria lekar) levittämiseksi maassamme?" Suomessa käsite oli tuntematon, ja niinpä Nyström viittasi ulkomaiden esimerkkiin: leikeillä oli vankka sijansa Englannin nuorison kasvatuksessa ja Saksassa erityinen järjestö järjesti leikinohjaajakursseja opettajille. Nyström mainitsi myös Nääsin opiston Ruotsista. Hänen mukaansa leikkiliike oli suunnattu lasten ja nuorison älyllistä yllälistä vastaan. Hän ehdotti, että Suomessa alkaisivat nimenomaan naisvoimistelijat järjestää leikkikursseja. Liitto päättikin ottaa jo seuraavien juhlien ohjelmaan vapaita leikkejä. Muun muassa Elli Björkstén kannatti asiaa lämpimästi. Yhdistyksiä kehoitettiin hankkimaan ruotsalaisen Åkermärkin leikkiopas, jossa esiteltiin "sopivia leikkejä, kansanomaisista leikeistä koripalloon".¹¹

Samana vuonna 1899 entinen suomalainen naisvoimisteluaktiivi, Yhdysvaltoihin muuttanut professori Natta Kavaleff Mankell toi Suomessa vieraillessaan mukanaan "koripalloseikkin", joka otettiin käyttöön vain naisvoimisteluliikkeessä. Muutoinkin modernit urheilupelit olivat maassa tuolloin vielä varsin harvinaisia. Ilmeisesti esitelty koripalloseikka oli tuolloin USA:ssa erityisen "naisten säännöin" pelattua koripalloa.¹²

SNVL:n vuosien 1901 ja 1904 juhlilla leikkejä demonstroitiin voimistelunäytösten lomassa. Vuonna 1904 liiton puheenjohtaja Elin Kallio nosti esille yhteistyön raittiusliikkeen kanssa "leikin, voimistelun ja urheilun ohjauksen" muodossa. Hän oli jo saanut

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

suurimman suomalaisen raittiusjärjestön "Raittiuden Ystävät" järjestämään leikinjohtajakursseja, ja niiden ohjaajiksi oman liiton aktiiveja.¹³ Kallio itse johti samana vuonna yhdet neliviikkoiset voimistelu-, leikki- ja raittiuskurssit. Edelleen Kallio haikutui vuonna 1906 opintomatkalle Tanskaan, jossa kansanopistojen ja kansakoulunopettajien kesäkurssitoiminta oli vilkasta ja muodostui yhdeksi suomalaisen kurssitoiminnan esikuvaksi.¹⁴

Naisvoimistelijoiden toimet leikkiliikkeen juurruttamiseksi eivät tuoneet vielä kummoistakaan tulosta. Säännellyn leikkiliikkeen sijasta Suomessa eteni naisten kilpaurheilu, jota urheiluseurat ja eräät kansalaisjärjestöt viljelivät. Jopa keskusjärjestö SVUL oli 1909 järjestämässä kansallisia yleisurheilukilpailuja naisille. Tilanteesta huolestunut naisvoimisteluliitto järjesti vuonna 1910 jäsenilleen kiertokyselyn suhtautumisesta urheiluun ja kilpailuun, sekä "naisille sopivasta urheilusta". Vastanneista niukka enemmistö vastusti kilpailuja, toinen puoli piti niitä mahdollisina, mutta vastusti palkintoja ja "ennätysjärjestelmää". Myös kilpailujen terveydellisiä ja esteettisiä haittoja pelättiin. Näiden vastausten perusteella kilpailuton urheilu oli liitosakin mahdollinen.¹⁵ Pohtimatta jäi, missä puitteissa "ei kilpailullinen" urheilutoiminta järjestettäisiin.

Helsingin Naisvoimistelijat järjesti edelleen säännöllisesti leikkejä ja urheiluharjoituksia omassa piirissään ja haki niistä tietoa kauempaa. HNV:n keskustelukokouksessa 1910 esiteltiin ja käsiteltiin saksalaista leikkiliikettä. Mallia kuntien ylläpitämistä leikkikentistä, sekä urheilu- ja virkistysrakentamisesta haettiin myös Englannista, jossa HNV:n tyttöosaston johtaja vieraili kesälä 1911.¹⁶

SNVL:n liittokokouksessa Tampereella vuonna 1911 HNV:n puheenjohtaja Anni Collan otti esille leikkiliikkeen pysähtymisen liitossa ja ehdotti kilpailujen käyttämistä sen edistämiseksi. Collan viittasi mainittuun kyselyyn, jossa liiton jäsenistä osa hyväksyi kilpaurheilun vaihtoehtoksi leikkikilpailut, jos ne järjestettäisiin joukkuekilpailuina, jos ne olisivat täysin vapaaehtoisia ja jos niissä ei jaettaisi palkintoja. Oliko liitto valmis hyväksymään sellaiset? Jos oli, mitä leikkikilpailuihin sisällytettäisi: pelkästään urheiluleikkejä vai myös laululeikit ja kansantanssi?¹⁷

Liitto torjui tyystin Collanin esitykset. Leikkitoimintaa edistettäisiin ottamalla seuraavien juhlien ohjelmaan joku pakolli-

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

nen leikki.¹⁸ Näin liitto laittoi pisteen keskustelulle. Toisaalta sama kokous keskusteli vilkkaasti voimistelun sosiaalihygieenistä ulottuvuuksista. Nauhanpäitä ei saatu solmittua yhteen, sillä leikkiliikkeen mahdollisuuksia sosiaalisen ja sosiaalihygieenisen työn edistämisessä ei vielä oivallettu.

Leikit nuorison ja lasten kasvatuksessa

Kesällä 1911 HNV oli mukana Kansanvalistusseuran laulu-, soitto- ja urheilujuhlla, joiden ohjelmassa oli myös "kansanomaisia" leikkejä ja tanhuja sekä leikkikilpailut. Joukkueiden kesken arvottiin kilpailuissa suoritettavat leikit ja tanhut. Kisat selostettiin yksityisessä naisvoimistelujulkaisussa, Kisakentässä, jossa kirjoittaja muistutti naisvoimisteluliiton jyrkästä vastarinnasta leikkikilpailujen suhteen.¹⁹ Mistä tämä pelko, kirjoittaja kyseli. Kilpakisat harjoituksineen levittäisivät aatetta ja näin "jalostava leikkimisen taito" leviäisi yleisemminkin kansan keskuuteen. Tarkoitus oli saada leikit yleiseksi kasvatuskeinoksi, ja etenkin nuoriso olisi viattomien leikkien parissa poissa huonosta seurasta. Leikit oli otettava osaksi kesäisiä ulkoilmajuhlia elämänilon herättämiseksi.

Leikkiliike eteni toisaalla, muun muassa se otettiin paikoin nuorisoseuraliikkeen ohjelmaan. Voimistelunopettajat julkaisivat joukon leikkien opaskirjallisuutta. Vuonna 1911 eräillä maaseudun leikinjohtajakursseilla esitelmöinyt opettajatar perusteli leikkimistä sillä, että "nuori ihminen säästyisi monesta paheesta, jos hänet ajoissa johdettaisiin pois nurkkatansseista ja toimittomasta ajan vietosta puhtaisiin, jalostaviin ja kauniisiin leikkeihin".²⁰ Näin leikki ja leikkiliike sai puhtaat "äkermarkilaiset" sovellutuksensa suomalaisessa maaperässä: leikkiliike pohjasi kansalliseen ja paikalliseen traditioon; se oli vaihtoehto kilpaurheilulle, kasvattavaa, terveellistä ja iloa tuottavaa; se piti nuorison poissa huonoilta teiltä ja toi jalostavia aineksia kansanjuhliin.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

"Naispedagogien leikkiliike"

Keskusteluun ja leikkitoiminnan kehittelyyn muun muassa lastentarhoissa osallistuivat monet pedagogit ja lasten kasvattajat. Tällöin esille nousivat – eivät Collanin myöhemmin painottamat urheiluleikit – vaan etenkin laululeikit uusine kehitelmineen.

Anni Collan
"Amerikan
tuliaisineen"
vuonna 1914.
(Suomen Urheilumu-
seo)

Tähän reagoi kulttuurihistorioitsija ja leikkiperinteen tuntija Yrjö Hirn, joka toivoi, että lasten leikit "säilyisivät hengissä sen innostuksen käsissä, millä kasvatustieteilijät ovat viime aikoina alkaneet toimia leikkien kehittämiseksi ajanmukaiseen suuntaan". Aikuisten kosketus saattoi hävittää leikkien "ikivanhoja alkuaineita", joita "hyvää tarkoittavat kasvattajat" saattoivat peläs-

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

tyttöä hengiltä. Hirnistä oli valitettavaa, että kasvattavat leikit, vanhojen leikkien "uusmuodostukset", joita käytettiin lastentarhoissa ja -kodeissa, osaltaan edistivät vanhojen perinteisten leikkien vaipumista unholaan. Hirn mainitsi arvostaen "rouva" Collanin julkaisutyön leikkiperinteen kokoamisessa.²¹

Hirnin ehdottamaan hienovaraisuuteen viittasi myös Kisakentän käännösartikkeli, joka varoitti lasten leikki-innon kuolettamisesta keinotekoisilla "isänmaallisiin lauluihin sovelletuilla leikeillä".²²

Myös Kisakenttä-lehti toimi liikkeen herättelijänä. Collan julkaisi vuonna 1912 lehdessä kirjoituksen "Onko mitään toivomisen varaa ruumiilliseen kasvatukseen nähden Suomessa?" Collan mainitsi Ruotsin kouluylihallituksen vuonna 1909 ehdottaneen leikin ja urheilun ottamista pakolliseksi koulujen opetusohjelmaan. Saksassa oli olemassa erityinen kansallinen keskusvaliokunta kansan- ja nuorisonleikkien edistämiseksi, ja Amerikassa "Playground Associations" eli leikkikenttäyhdistykset olivat tehneet voitavansa vetääkseen leikin avulla koululaiset ja koulunsa päättäneet lapset pois paheiden ja rikosten tieltä. Suomessa ei tapahtunut mitään. Collan esitteli yksilöidyn ehdotuksen leikkien viemiseksi kansa- ja oppikouluihin ja jo kouluiän ohittaneen nuorison pariin. Nuorisoa varten oli järjestettävä paikkakunnittain maksuttomia tilaisuuksia ruumiinharjoituksille, jotta nuorison vapaa-aikaa saatiin ohjattua terveeseen suuntaan. Tähän tarkoitukseen oli perustettava valtion ja kuntien tukemia yhdistyksiä sekä rakennettava leikkikenttiä ja voimistelusalajeja.²³

Collan esitteli samalla vielä tarkemmin yhdysvaltalaisen leikkikenttäidean. Kenttien olennainen terveystekijä oli lasten oleskelu raittiissa ilmassa. Kentät koostuivat pikkulasten hiekkapihasta, varsinaisesta leikkikentästä välineineen sekä urheilukentästä. Työohjelmaan kuuluivat eri ikäryhmille sovellettuina leikit, urheilu, kilpailut, keskustelut, laulut ja laululeikit, sekä askartelu ja käsityöt. Kenttien ohjattu toiminta kasvatti lasten toimintakykyä ryhmässä ja lisäsi heidän sosiaalista yhteenkuuluvuuttaan ja vastuuntunnettaan.²⁴

HNV:n tyttöosaston johtaja Anna-Lisa Pettersson esitteli vuonna 1911 Kisakentässä Lontoossa julkisin varoin järjestettyä vapaa-ajan viettotoimintaa ja sen puitteita sekä leikkikenttäoloja. Yleisön käytössä oli suuria puistoja, jotka oli jaettu eri käyttöön.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

Oli kentät eri urheilupelejä varten, oli omat osastot tytöille ja pojille sekä erikseen pikkulapsille. Kentillä oli runsaasti välineitä ja niiden ympäristöt oli rakennettu viihtyisiksi. Näissä esimerkeissä on läsnä myös malli modernin ajan "vihreästä rakentamisesta" kaupungeissa.²⁵

Sosiaalinen leikkikenttätö

Leikkiliikkeen yhteiskunnallistettu muoto olivat siis kuntien rakentamat leikkikentät, joilla etenkin työläiskaupunginosien lapset ja koululaiset viettivät vanhempien työssäoloajan tai muun vapaa-aikansa ohjatussa liikuntatoiminnassa. Toiminta vaati myös omat rakennetut, viihtyisät ja turvalliset puitteensa, joita Suomen kaupungeista, eritoten Helsingistä puuttui. Leikkikenttääte oli taustalla, kun HNV anoi keväällä 1913 Helsingin kaupungilta avustusta käytettäväksi "urheiluiltojen järjestämiseksi etupäässä kaupungin työtätekeville naisille".²⁶ Saadun avustuksen turvin järjestettiin kesäajalla leikkejä naisille ja lapsille kolmella pääkaupungin kentällä. Suurin osa osallistuneista naisista oli tehtaalaisia, kirjapainotyöntekijättäriä ja myyjättäriä. Lapset olivat enimmäkseen työläisperheistä, useimmat päivisin yksikseen vanhempien työssä ollessa. Mukana oli myös juoksu- ja sanomalehtipoikia sekä -tyttöjä. Osanottajia oli yhteensä 270. Ohjelmassa oli yleisurheilua, leikkejä ja voimistelua sekä uintiharjoituksia ja ääneenlukua.²⁷

HNV huomautti kaupungille, että tarkoitukseen olisi jatkossa saatava suojatut urheilukentät, sillä työtä oli vaikeuttanut "katsojien tunkeileva käytös urheilukentillä". Muuten kokemukset olivat myönteiset ja monet mukana olleet aikuiset olivat liittyneet paikallisiin urheiluseuroihin. Viranomaisille ehdotettiin työn jatkamista, niin että siitä kehittyisi tärkeä osa "sosiaali-hygienisessä pelastustyössä".²⁸

HNV:n aloittamaa työtä jatkoi kunnan tuella ensin Voimistelunopettajien liitto (koska se haluttiin ulottaa myös pojille) samalla kun HNV jatkoi kenttätöiminnan järjestämistä aikuisille naisille ja isommille tytöille.²⁹ Vuoden 1917 jälkeen leikkikenttätöiminta siirtyi pikkulasten osalta kokonaan kunnan sosiaalityön muodoksi.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

Vaihtoehtoja naisten kilpaurheilulle

Yhteistyössä pääkaupunkiseurojen kanssa HNV kehitti 1912 alkaen naisten urheilun edistämiseen ja vaihtoehdoksi kilpaurheilulle myös naisten urheilumerkin. Sen suorittamisen tavoitteena oli säännöllisten ja monipuolisten urheiluharjoitusten avulla saavutettu normaalikunto, joka testattiin määrätyn minimivaatimuksin niin voimistelussa kuin eri urheilulajeissa, kuten yleisurheilussa, hiihdossa, pyöräilyssä ja soudussa. Suomessa merkkisuorituksista tuli keskeinen naisten ja koulutyttöjen kilpailutoman urheilun muoto vuosikymmeniksi. Miesten puolella vastaa vaihtoehtoa ei yrityksistä huolimatta kehittynyt.³⁰ Valmisteltaessa ensimmäistä urheilumerkkien jakotilaisuutta HNV lähetti kilpailutoman miesten urheilun "esitaistelijalle" ja Suomen voimistelun isälle, professori Viktor Heikelille "hetken merkityksen vuoksi" tervehdyskirjelmän.³¹ Näin naisvoimistelijat antoivat tunnistuksen niille, jotka olivat miesten puolella puolustaneet monipuolista ja ei-kilpailullista urheilutoimintaa.

Urheilumerkin valmistuttua Collan kehitteli sen ohkeen myös naisille mahdollista kilpailumuotoa. Hänen esittämänsä leikki-kilpailumalli ja siitä tehdyt sovellutukset osoittavat, että Collan ja sittemmin myös HNV sovelsivat omaan urheilutoimintaansa paljolti yhdysvaltalaisista, yliopistoissa ja kouluissa sovellettua naisurheilumallia. Vieraillessaan Yhdysvalloissa vuonna 1914 Collan perehtyi paitsi leikkikenttäliikkeeseen³² myös sikäläiseen naisurheiluun.

Niinpä vuonna 1914 Collan esitteli Kisakentässä "erään amerikkalaisen teoksen mukaisesti", kuinka naisten leikkikilpailut tuli käytännössä järjestää.³³ Perusajatus oli, että leikkikilpailut voivat olla oikein järjestettyinä ja johdettuina terveellisiä ruumiinharjoitusten herättäjiä. Lisäksi ne vaikuttivat myönteisesti (nais)luonteeseen. Leikkikilpailut edellyttivät harjoitusta, mikä edisti osanottajien huolellisuutta ja ahkeruutta. Kilpailut opettivat itsehillintää, määrättyjen sääntöjen tunnustamista ja niille alistumista sekä kollektiivisuutta. Siten ne kasvattivat naisia yhteiskunnalliseen elämään.

Leikkikilpailut voitiin pitää yhdistyksen sisäisinä tai parin kolmen toisilleen tutun yhdistyksen välisinä tai vaikkapa kaupungin seurojen välisinä tapahtumina. Tällöin kilpailumoment-

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

ti oli pienempi, leikkiaate ja tuttuus säilyivät. Kilpailullistumisen vaara vältettiin myös kilpailemalla useissa leikeissä ja aina eri ryhmissä. Kilpailujoukkueet piti järjestää spontaanisti kilpailutilanteessa, jossa "yksi valitsi joukkueen". Kilpailevia tuli opettaa kohtelevaan vastapuolta ystävällisesti ja kohteliaasti, alistumaan erotuomarien päätökseen ja huutamaan eläköön leikin lopussa. Sekä kilpailevien että yleisön tuli oppia kantamaan ääneti voitot ja tappiot.

Kuvatut puitteet ja ehdot olivat ominaisia yhdysvaltalaisen naisvoimistelunopettajien (Physical Educators) sikäläisiin naisyliopistoihin kehittämälle, säännellylle naisten kilpailutoiminnalle. Tavoitteena oli luoda uusia modernin naisruumiin kurinalaisuuden ja kontrollin muotoja. Naisten kilpailujen merkitys rajoitettiin fyysisen kunnon ylläpitoon ja luonteen kasvatukseen. Avainsana oli "kohtuullisuus". Pyrkimyksenä oli myös säilyttää sukupuolierot ja suojella naisten miestä hauraampaa seksuaalisuutta.³⁴

Leikkikilpailujen kokeilua

Vuoden 1914 keväällä HNV:n johtokunta ehdotti "leikkiryhmäkilpailuja" helsinkiläisten naisvoimisteluseurojen kesken "naisten yhteisymmärryksen ja toveruuden aikaansaamiseksi".³⁵ Seuran kutsusta järjestettyyn "koripalloleikkiin" osallistui 12-naiset joukkueet kolmesta pääkaupunkiseurasta, HNV:n selviytyessä voittajaksi. Kisakenttä julkaisi lyhyen selostuksen tästä yhdistyksen "koripallotilaisuudesta". Joukkueet ottelivat keskenään 15 minuuttia vaihtaen aluetta aina viiden minuutin päästä. "Harjoitushuone, lattianjako ja välineet" olivat emännille tutut, sillä kilpailupaikkana oli seuran oma voimistelusal, millä seikalla selitettiin kutsujaseuran ylivoimaisuutta. Kukin yhdistys oli lähettänyt yhden erotuomarin, jotka valvoivat yhtä leikkikentän aluetta.³⁶

Kisan jälkipuinti käytiin yhdistysten järjestämässä keskustelukokouksessa. Collan selosti tapahtuman kulun, arvioi kokemuksia ja esitteli "amerikkalaisia näkökohtia" tällaisten kilpailujen suhteen. Hän kyseli osanottajilta, oliko leikkikilpailuista hyötyä vai haittaa, ja kannattaisiko niitä järjestää. Osa mukana olleista piti kokeilun ainoana varjopuolena sitä, että kutsujayhdistys sai

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

olla "kotonaan" muiden joutuessa toimimaan vieraalla kentällä. Tämä etu korvautui kuitenkin vastavierailuilla. Joku puolusti kilpailua sillä, että koko elämä on kilpailua, ja kilpaileminen on edistymiselle välttämätöntä. Leikkikilpailut kasvattivat "elämänkilpailuun". Piti vain osata luopua ylpeydestä ja katkeruudesta. Jos voi voittaa itsensä leikissä, on voittanut elämässäänkin. Tärkeää oli, että leikin säännöt opeteltiin tarkoin, ettei tuomarin tarvinnut koko ajan puuttua niiden rikkomiseen. Yleisö piti kasvattaa olemaan sekaantumatta leikin kulkuun. Jälkeenpäin ei kilpailijoiden eikä seurojen tullut puhua voitosta tai tappiosta. Pääasia oli, että leikki oli saatu aikaan ja yhdistyksen jäsenille luotu hupaisa hetki.³⁷

Kaikille ei kilpailusta ollut jäänyt pelkästään miellyttäviä kokemuksia. Jotkut kertoivat odottaneensa innolla tilaisuutta ja luulleet olleensa "mitä parhaimmalla leikkituulella". Mutta kun aloitusmerkki oli annettu, he tunsivat "vähitellen jähmettyvänsä". Heitä kiusasi se, että ympärillä olevat olivat joko vakavia vihollisia tai ystäviä, joiden kunniaa tuli kynsin hampain puolustaa. Leikki oli järjestetty tutustumistilaisuudeksi, mutta "lähentymisestä" ei ollut tullut mitään, pikemminkin päinvastoin. Yleinen toivomus oli, ettei yritystä jätettäisi vaan kokeiluja jatkettaisiin. Monet halusivat, että leikki-illat järjestettäisiin vastaisuudessa yleisöltä suljettuina.

Puheenvuoroista käy ilmi, että kilpailun kokemus oli uutta naisvoimistelijoille, joskin naisten joukkuepelikilpailut olivat uusia ylipäänsä. Sen enempää pelaajat kuin yleisökään eivät hallinneet kaikkia sääntöjä ja tapaa olla kilpailuissa. Osa oli omaksunut sellaisenaan kilpailun kasvatusperustelut ja ideologian. Kiinnostavia ovat kuvaukset kilpailutilanteen kohtaamisen vaikeudesta. Kilpailun edellyttämä vastakkaisuus ja kilpailullinen kohtaaminen on ollut usein naisille ongelmallisempaa kuin miehille. Vielä vaikeampaa se oli "samaa riviin" totutetuille voimistelijanaisille.³⁸

Toisen leikkikokeilun jälkeen vuonna 1915 oltiin tyytymättömiä sääntöihin, jotka "eivät sallineet osaaottavien yhdistysten kunnolla mitellä voimiaan". Esillä oli myös kysymys uudenlaisten kilpailuperusteiden ottamisesta käyttöön. Kilpailumuodoksi ehdotettiin esimerkiksi urheilumerkin omistajien "lukumääräkilpailut" yhdistysten kesken.³⁹

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

Syksyllä 1915 Collan oli niin varma leikkikilpailujen ja yleensä urheilutoiminnan tarpeellisuudesta naisten työssä, että hän teki ehdotuksen erityisen naisten urheiluliiton perustamisesta Suomeen. Lopulta päädyttiin kuitenkin siihen, että kaikki naisten liikuntakasvatus oli pysytettävä saman järjestön, naisvoimisteluliiton katon alla.

Vuonna 1917 HNV siirtyi kilpailuihin eri paikkakuntien yhdistysten välillä, mikä oli pitkä askel kilpailullistumisen suuntaan. Toteuttamistapa oli kuitenkin uusimuotoinen: kilpailuun kutsuttiin kolme maaseudulla toimivaa naisvoimisteluyhdistystä sekä kaksi pääkaupungin sisarseuraa. "Suoritus" oli urheilumerkkien suoritusaktiivisuus, joka laskettiin pisteinä.⁴⁰ Näin oli suunniteltu ensimmäiset "massakilpailut" Suomessa. Niiden loppuunvienti jäi kuitenkin pian puhjenneen kansalaissodan jalkoihin.

Naisten leikkiliike eteni maanlaajuisesti vuosien 1916–1917 aikana, kuten voi havaita Kisakenttä-lehden selostuksista eri puolilta maata. Urheilun osalta taitteeksi tuli vuoden 1918 kansalaissota. Sodan jälkeen naisten urheilutoiminta suljettiin pois

"Suomen Naisvoimistelijat" -joukkueen koripallonäytös Baltialaisissa kisoissa Malmössä vuonna 1914. (Kuva R. Küller. HNV:n arkisto, toimisto)

Leena Laine

"Voimistelua, leikkiä, urheilua" Naisliikunnan ohjelmanrakennusta 1910-luvulla

urheiluliikkeestä, mihin myötävaikutti ehkä kansalaissotaan punakaartin riveissä osallistuneiden naisten julkisesti liattu maine. Punakaartin naiskomppaniat, "naisten kauhukuvat", samastettiin julkisuudessa urheileviin naisiin.¹¹ Naisten voimisteluseuroissa ja liitossa leikkiliike eli ja leikkikilpailut jatkuivat pitkin 1920-lukua.

Leikkiliikkeen vaikutuksesta

Kansainvälinen leikkiliike Ruotsin, Saksan ja USA:n esikuvineen tuotiin Suomen naisvoimisteluliikkeeseen täyttämään naisten ongelmalliseksi kokemaa voimistelun ja kilpaurheilun välistä aukkoa. Naisvoimisteluliike tarvitsi kilpailuttomia urheilumuotoja omia jäseniään varten. Samalla ne olivat tarpeen naisten kilpaurheilun yleistyessä: jälkimmäiselle haluttiin luoda houkutteleva vaihtoehto. Leikkiliikkeen ideologia ja mallit tuottivat Suomeen toisaalla naisten urheilumerkin, toisaalla sosiaalisia, liikuntakasvatukseen perustuneita työmuotoja, kuten lasten leikkikenttätöiminnan. Toimintana "leikkiminen" käsitti yhtä hyvin perinteiset kansanleikit kuin modernit urheilupelit, kansantanssi tai kansanpelit ja jopa, urheilupeleinä, kilpaurheilun. Ulkomaisten sovellutusten ja mallien hakeminen ja hyväksyminen osoitti samalla naisvoimisteluaktiivien liikkuvuutta ja avoimuutta. Samalla ymmärrämme, että liikuntakulttuurin alalla harva asia, myöskään naisten tekemä, on puhtaasti kansallinen tuote.

Naisten urheilulle omaksutulla "leikki"-nimityksellä oli kaksi merkitystä. Koska naisvoimisteluliikkeen sisällä vallitsi erilaisia käsityksiä naiseudesta, kilpailun ja urheilun puoltajat saattoivat tämän turvallisen, voimistelun lakien alle asetetun käsitteen turvin tehdä rohkeampia kokeiluja ja rajanylityksiä. Toisaalta leikkiliikettä voi pitää naisvoimisteluliikkeen omana vaihtoehtoisena urheiluliikkeenä ja leikki-nimitystä aitona naisten liikuntakulttuurisena käsitteenä, jota voi käyttää "urheilun" sijasta. Leikki oli jotain naisten itse valitsemaa ja luomaa. Se oli monelta osin "aitoa naisurheilua", ei vain miesten luoman mallin omaksumista ja hyväksymistä. Leikkiin liittyi myös vastarinnan idea.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

Lähteet

1. Leikki naisvoimistelussa on joskus ymmärretty väärin vain lapsille suunnatuksi toiminnaksi, ks. esim. Eveliina Vainio, Naisenergiolla urheiluopisto. Kisakallion Urheiluopisto 1949–1999. Kisakalliosäätiö: 1999, s. 47. Omassa tutkimuksessani (v. 1984) olen käsitellyt kyseistä vaihetta mainiten leikit ja leikkiliikkeen, mutta jättänyt leikki-käsitteen problematisoimatta, ks. Laine, Leena. Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa v. 1856–1917, II. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu NO 93 B, Lappeenranta: Etelä-Saimaan Kustannus Oy, 1984, s. 464–468. Leikin luonnehdinta ja tavoittaminen on äärimmäisen vaikeaa urheilukulttuurin samentamin silmin. Yksi esimerkki tästä on Suomessa 1980-luvulla kansainvälisen mallin mukaan versonut ”uuden liikuntakulttuurin” liike, joka kehittäi mm. uudelleen herätettyjen tai uusien leikkien muodossa vastakulttuuria kilpaurheilulle. Liikkeen ”manifestaatioteoksessa” Uuteen liikuntakulttuuriin (toim. Esa Sironen), Tampere: Vastapaino 1988, itse leikki jää perimmäisen määrittelemättä ja vertautuu paikoin painoarvolman sekundaariseseen käsitteeseen peli. Esa Sironen ja Pekka Kärkkäinen tarkastelevat artikkelissaan ”Uudet leikit ja vanhat” (s. 77–95) leikkiä ehkä painokkaimmin lasten kulttuurin osana, ja aikuisten leikistä tulee utopia, jolta puuttuu historia tai jonka historia on fragmentaarisia näyttäjä aikuisten ja lasten leikeistä ja peleistä. Teos ei tunne tässä käsiteltä historiallista vaihetta, jossa yritetään uudelleen tavoittaa ja elvyttää aikuisten leikkikulttuuri tuomalla se modernin voimistelun oheen, samalla tavoin kuin 1980-luvun uusleikkijät, kilpaurheilun haastajaksi. Tämä johtuu siitä, että ei ole kiinnitetty huomiota naisten (suomalaiseen) liikuntakulttuuriin ylipäänsä. Esim. Sironen artikkelissa ”Liikuntakulttuurin uudet visiot” (s. 11–38) määritellään neljä eri liikuntakulttuuria: kilpaurheilu, kansanliikunta, kaupallinen liikuntakulttuuri ja – täysin historiaton – ”vaihtoehtosektori”. Jälkimmäisen tärkeä osa, naisten liikunta (leikkeineen), tai miesten 1900-luvun alussa luomat vaihtoehdot (joissa leikit olivat myös esillä), jäävät tuntemattomiksi, jolloin olennainen historiallinen jännite katoaa.
2. Artikkelin pohjautuu tekeillä olevaan Helsingin Naisvoimistelijat -seuran 100-vuotishistoriaan, joka ilmestyy keväällä 2005, tekijöinä kirjoittaja yhdessä Pirjo-Liisa Vileniuksen kanssa.
3. Ks. Lindroth, Jan, Gymnastik med lek och idrott. För och mot kroppsövingar i det svenska läroverket 1878–1928. Stockholm: HLS Förlag, 1993, s. 21.
4. Sama, luvut 4–6.
5. Sama, s. 185–186. (Lingiläinen käsite ”fria lekar” korvattiin ”friluftslekar”-käsitteellä).
6. Sama, s. 186.
7. Terttu Kainuvaara, Elin Oihonna Kallio, o.s. Waenerberg. Käsikirjoitus 15.12.1926. SUA, Elin Kallion arkisto. Artikkeleja ja muistelmia Elin Kallion, 1916–1956.
8. Lindroth, 1993, s. 186–187.

Leena Laine

”Voimistelua,
leikkiä, urheilua”
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

- ⁹ Sama, s. 189.
- ¹⁰ Sama, s. 190–191.
- ¹¹ Finska Kvinnors Gymnastikförbund II – Suomen Naisten Voimisteluliitto II. "Den 2:de Gymnastikfesten 1899 i Åbo – 2:nen Voimistelujuhla Turussa 1899. Helsinki [ei julkaisuv.], s. 23, 35–36, sekä (leikkikirjaisen esittely) s. 78–79. Åkermarkin leikkiopas: Ut till lek II. 44 friluftsspel för flickor.
- ¹² Anni Collan, "Kolmekymmentä vuotta naisten liikuntakasvatustyön vai- niolla Suomessa", *Kisakenttä* 1927/6–7, s. 212–220. Mankell oli kirjeen- vaihdossa Kallion kanssa ja kertoi USA:n naisten voimistelusta ja urheilus- ta, neuvoi voimistelupukuhankkeissa jne. Elin Kallion arkisto, Kirjeen- vaihto, Urheiluarkisto. USA:n "naisten koripallosta", ks. Reet Howell (Ed.), *Her Story in Sport. A Historical Anthology of Women in Sports*. West Point, N.Y: Leisure Press, 1982, esim. Janice Ann Peran, "The Story of Six-Player Girls' Basketball in Iowa", s. 552–561, tai Lynne Emery, "The First Intercollegiate Contest for Women: Basketball, April 4, 1896", s. 417–423.
- ¹³ Laine, Leena, "Voimistelujuhlat naisten oman liikuntakulttuurin ilmentä- jinä", teoksessa Leena Laine & Aino Sarje (toim.) *Naisvoimistelun juhlaa*. Jyväskylän yliopisto, Liikunnan sosiaalitieteiden laitos, julkaisu 2/2004, s. 15–39.
- ¹⁴ Kurvinen, Heli, Elin Kallio, Suomen naisvoimistelun äiti. SNLL:n julkaisu n:o 34, Helsinki, 1959, s. 100–105.
- ¹⁵ Laine, Leena, Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alu- eella Suomessa v. 1856–1917, II. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu NO 93 B, Lappeenranta: Etelä-Saimaan Kustannus Oy, 1984, s. 466 ym.
- ¹⁶ HNV:n kokouksessa esiteltiin kirja "Spielmitage" (Tekijä H. Raydt). Hel- singin Naisvoimistelijat, keskustelukokous 16.2.1910. HNV:n ptk:t 1905–1918, HNV:n arkisto, Urheiluarkisto; *Kisakenttä* 1911/11, s. 153–154 ("Kirjekortti Lontoosta", Anna-Lisa Pettersson).
- ¹⁷ Finska Kvinnors Gymnastikförbund, VII Gymnastikfesten i Tammerfors år 1911. II häftet, II bandet. Helsingfors 1912, s. 46–48 ("Borde täflingar i lekar ordnas vid våra fester").
- ¹⁸ Laine 1984, s. 467; Protokoll fördr vid FGKF:s VII allmänna diskussions- möte den 3. Juni 1911, FGKF VII 1912, s. 37.
- ¹⁹ *Kisakenttä* 1911/7–8, s. 101–103 ("Pakinaa Hämeenlinnan kilpakisain johdosta", nimim. "A.B.")
- ²⁰ *Kisakenttä* 1911/12.
- ²¹ Hirn, Yrjö, *Leikkiä ja taidetta* (suom. J.V. Lehtonen). Porvoo: WSOY, 1918, s. 65, sekä s. 298–299. Hirn mainitsi teokset *Kansanlaululeikkejä* (1907), *Kurssikaikuja* (1914), *Laululeikkejä* (1908, 3. muuttettu painos 1913), *Suo- malainen kisapirtti* (1–3, 1905, 1907, 1908) sekä Asko Pulkkinen *Suomalai- sia kansantansseja* (1910) ja Brage-yhdistyksen 20 sanglekar (1908). *Suo- mentaja* Lehtonen lisää s. 295 Collanin Suomen kansan leikkejä (1904). Myös Kallio julkaisi koosteen *Kansan lasten leikkikirja* (1903).
- ²² *Kisakenttä* 1914/6, s. 130–133 ja 1914/10, s. 207–211. ("Laululeikeistä". Kirjoittaja Minna Radziwill, suomennos Lyyli Lautela, leikkiliikkeen in- nokas levittäjä).

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

- ²³ Kisakenttä 1912/1, s. 1–4.
- ²⁴ Kisakenttä 1912/1, s. 6–11 ("Leikkikenttiä", nimetön kirjoitus lienee toimittajan, Collanin.)
- ²⁵ Kisakenttä 1911/11, s. 153–154 ("Kirjekortti Lontoosta", Anna-Lisa Pettersson). Ulla Salmela esittelee "vihreää rakentamista" artikkelissaan "Leikin ja urheilun tilat osana Viipurin kaupunkisuunnittelua", teoksessa Olympialapset, Suomen urheiluhistoriallinen vuosikirja 2004 (toim. Heikki Roiko-Jokela, Esa Sironen & Ossi Viita), Jyväskylä: Atena, 2004, s. 149–160. Naisten asiantuntemuksen, kuten Collanin ja Kallion aktiivinen rooli ja vaikutus oli Salmelan esittämää suurempi. Esimerkiksi Lauri Pihkalan asiantuntemus oli todennäköisesti lähtöisin hänen hyvältä kollegaltaan Collanilta.
- ²⁶ HNV:n yleinen kokous 16.1.1913, sekä johtokunta 27.5. 1913. HNV:n syyskokous 15.9.1913, liitteenä kaupunginvaltuuston myöntökirje 9.7.1913. HNV:n arkisto, ptk:t 1905–1918, Suomen Urheiluarkisto.
- ²⁷ Leikkikentän työn ohjaneen Hilma Syvälahden (myöh. Jalkanen) raportti kesän toiminnasta, liite HNV:n syyskokouksen ptk. 15.9.1913.
- ²⁸ Em. ptk.
- ²⁹ Ks. Suomen Voimistelunopettajaliitto I, Helsinki: SKS, 1914; Kallion esitelmä liiton kokouksessa "Mitä tulee tehdä sopivien leikkipaikkojen hankkimiseksi maamme sekä kaupunki- että maalaiskuntiin" (s. 19–). Tästä lähti liikkeelle voimistelunopettajaliiton työ kenttätöiminnan kehittämiseksi. Vrt Ilmanen, Kalervo, Kunnat liikkeellä. Kunnallinen liikuntahallinto suomalaisen yhteiskunnan muutoksessa. Studies in Sport, Physical Education and Health 43, Jyväskylä, 1996, s. 31–33. Ilmanen ei huomaa naisvoimistelunopettajien aloitetta. Työn jatkumisesta HNV:ssa: HNV johtokunta 6.6.1916; vuosikertomukset 1915–1916. HNV:n arkisto, Suomen Urheiluarkisto.
- ³⁰ Laine & Vilenius, HNV 100 vuotta (käsikirjoitus 2005); sekä Laine, 1984 II, s. 468–470 (urheilumerkistä), sekä Laine 1984, I, luku 6: Kamppailu ruumiinkulttuurin päämääristä vuosina 1902–1906.
- ³¹ HNV syyskokous 15.9.1913. HNV:n arkisto, Suomen Urheiluarkisto.
- ³² Matkan tulokset Collan raportoi teoksessa Ruumiillinen kasvatus Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa. (Porvoo 1916).
- ³³ Kisakenttä 1914/4 ("Leikkikilpailut", "A.C.").
- ³⁴ Cahn, Susan. Coming on Strong. Gender and Sexuality in Twentieth-Century Women's Sport. Harvard University Press, 1995, s. 23–27. Sellaisenaan Yhdysvaltojen malli ei käytännössä ja ideologiana siirtynyt Suomeen. Niinpä pohjoisamerikkalaisen naistutkimuksen soveltamisessa suoraan Suomen oloihin on syytä olla kriittisen varovainen.
- ³⁵ HNV:n johtokunta 14.1.1914.
- ³⁶ Kisakenttä 1914/3, s. 65.
- ³⁷ HNV:n, Naisylioppilasvoimistelijoiden ja Säkenten yhteinen keskustelukokous 11.3.1914. HNV:n pöytäkirjat 1905–1918, HNV:n arkisto, Suomen Urheiluarkisto.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla

- ³⁸ Naisten kokemuksia urheilussa ja näiden kokemusten risteytymistä miesten kokemuksiin pohjii Soile Veijola artikkelissaan "Sekapelin metaforat", teoksessa Esa Sironen, Arto Tiihonen ja Soile Veijola, *Urheilukirja*. Tampere: Vastapaino, 1992, s. 209–237.
- ³⁹ HNV yleiskokous 19.4.1915.
- ⁴⁰ Laine & Vilenius, *HNV 100 vuotta*, käsikirjoitus 2005.
- ⁴¹ Laine, Leena, *Työväen urheiluliikkeen naiset*, Helsinki: Otava 2000, s. 42.

Leena Laine

"Voimistelua,
leikkiä, urheilua"
Naisliikunnan
ohjelmanrakennusta
1910-luvulla